

fangevoktere i konsentrasjonsleire

"... På de ytterste prøvene, der blir det få som klarer å handle på vanlig vis og se at det er vanlige mennesker de lar sine handlinger ramme. Det betyr ikke at de er umennesker. Jeg fikk ved denne undersøkelsen anledning til å bli kjent med et stort antall nordmenn dømt for ekstreme former for mishandlinger eller drap, og med meget få unntakelser i tankene vil jeg våge å si: de var, og er trolig også, som oss. Men med dette kommer problemene nærmere og blir også vanskeligere. Det blir ikke spørsmål om å endre mennesker, men om å endre situasjoner, samværsformer og sosiale system."

Dette skriver professor Nils Christie i sitt forord til "Fangevoktere i konsentrasjonsleire", en undersøkelse av nordmennene som arbeidet i de såkalte "serberleirene" i Nord-Norge. Disse leirene - hvor sytti prosent av de først ankomne fangene døde på ett år - er en lite påaktet side ved norsk krigshistorie. Det var tyskerne som innførte systemet med konsentrasjonsleire i Norge. Men det var i stor utstrekning nordmenn som var fangevoktere i disse leirene. De var relativt alminnelige nordmenn - mange av dem ganske unge - men en gruppe blant dem så på de jugoslaviske fangene som ubetydelig bedre enn dyr.

I denne boka forsøker en norsk sosiolog å oppklare hvorfor og hvordan dette skjedde.

Nils Christie er født i 1928 og er professor i kriminologi. Han har blant annet skrevet "Unge norske lovovertredere", "Tvangsarbeid og alkoholbruk", "Hvis skolen ikke fantes", og er medforfatter i PAX-bøkene "Narkotika" og "Kriminalitet og samfunn".

PAX FORLAGS SAMFUNNSVITENSKAPLIGE BIBLIOTEK tar sikte på å imøtekomme det stadig økende behov for samfunnsvitenskaplig litteratur på norsk. De fleste av bøkene er norske originalverker. Serien er redigert av Nils Petter Gleditsch.

ISBN 82 530 0450 8

en bok fra PAX

Kr. 34,00

Boken går inn i bibliofeket.
Björn Ø

Nils Christie

fangevoktere i konsentrasjonsleire

104504

V. Vakttjenesten

Når — hvor og hvordan

LEIRE, TIDSPUNKT:

Mishandlere og/eller drapsmenn var *ikke* likelig fordelt på alle kull, kontrast-gruppen hadde derimot en noe jevnere fordeling. Slår vi sammen de vaktene som ble sendt til Nord-Norge i juni og de i august, og regner dem som tilhørende første kull, og de som ble sendt nordover i månedskiftet november/desember som tilhørende annet kull, kan forholdet framstilles tallmessig slik:

Intervjuede mishandlere og/eller drapsmenn			Ikke interjuede
første kull = 28	første kull		= 10
annet kull = 2	annet kull		= 7
Intervjuede i kontrast-gruppen			Ikke intervjuede
første kull = 11	første kull		= 6
annet kull = 19	annet kull		= 13
	uopplyst		= 1

Forskjellen er helt utpreget. Ser vi på hvilke leire de kommer fra, blir imidlertid fordelingen, også for ekstrem-gruppens medlemmer ganske jevn, noe som gjør at vi med enda større trygghet kan sette variasjoner fra leir til leir ut av betraktning.

	Intervjuede	Ikke intervjuede
Første kull mishandlere og/eller drapsmenn		
Beisfjord—Bjørnefjell—Karasjok	5	4
Osen	8	1
Rognan	7	
Korgen	7	4
Beisfjord—Bjørnefjell	1	
Korgen—Rognan		1

	Intervjuede	Ikke intervjuede
Annet kull mishandlere og/eller drapsmenn		
Osen		1
Rognan	2	3
Korgen		3
Første kull kontrast-gruppen		
Beisfj.—Bj.fjell—Osen-Korgen	1	
Osen	3	1
Rognan	1	
Korgen	5	4
Korgen-Rognan	1	
Uopplyst		1
Annet kull kontrast-gruppen		
Osen	7	4
Rognan	4	4
Korgen	8	5
Uopplyst		1

Som det fremgår av oversikten har enkelte vakter tjenestegjort i flere leire.

Stort sett mener vi at oversikten viser at det må eksistere en eller annen form for sammenheng mellom ekstrem atferd og det å tilhøre første kull, mens det derimot ikke later til å være noen sammenheng mellom slik atferd og hvilken av de forskjellige leirene man havnet i.

XI HVORDAN, TYSKERNES ANDEL

Det var ytterst forskjelligartede årsaker som førte nordmennene inn i tjenesten som vakter for tyskerne. Som ventelig kan være, er forklaringene ofte motstridende, men vi kan i hvert fall i store trekk danne oss et bilde av hvordan nordmennene havnet i denne tjenesten. Herunder ser vi en tydelig forskjell mellom den første og den siste gruppen vakter.

De første 123 og 60 mann som kom til Nord-Norge henholdsvis i juni og august 1942 hadde alle meldt seg til tjeneste i den såkalte "Hirdvaktbataljonen". I en opplest og vedtatt forklaring av SS-Sturmbannführer Karl Leib heter det om "Hirdvaktbataljonen":

Leib ledet germaniserende kullbatalje i Norge. (All. nr. 10007.)

"Den var opprettet i januar 1942, og — etter hva det ble fortalt vitnet — etter avtale mellom Rediess og Thv. Thronsen. I august 1942 overtok tyskerne kommandoen over Vaktbataljonen, og den fikk da navnet SS-Vaktbataljon 6. Vervingen til Hirdvaktbataljonen ble foretatt av Thronsen og avdelingen hadde til å begynne med bare hirdmenn som grunnstamme. Senere, da tyskerne overtok, meldte mannskapene seg frivillig, og besto blant annet av personer som var ekskludert av N.S. samt hjemvendte Waffen-SS mannskaper som enten kunne være syke eller ikke ønsket å vende tilbake til fronttjeneste." *Utskrift fra Leib's bilde.*

Det ovenstående er ikke riktig i alle detaljene, blant annet var ikke samtlige i de første kullene i Nord-Norge medlem av N.S. eller hirden, men i hovedtrekkene later det til å være riktig. En opplest og vedtatt forklaring av Arthur Qvist, sjef for Den norske Legion, gir ytterligere klarhet i saken:

"Hirdens vaktbataljon ble oppsatt i begynnelsen av 1942. Dens oppgave skulle være å bevokte sivile norske bedrifter og befalet skulle være norsk. Tjenestetiden skulle være 6 måneder og de som meldte seg hadde ingen forpliktelser til å gjøre fronttjeneste eller tjeneste for tyske myndigheter. Utdannelsesleiren skulle være i Holmestrand.

Bataljonen ble imidlertid straks underlagt den tyske leirkommandant, og Germanische Leitstelle overtok forsorg og forpleining. Kontrakten med dens innhold om tjenestetidens varighet ble strøket, og folkene fikk valget mellom å melde seg til fronttjeneste eller å tjenestegjøre i vaktbataljonen så lenge krigen varte. Samtidig ble bataljonen omgjort til "SS-Vaktbataljon" og helt underlagt tysk kommando og tyske krigslover. For å unngå dette meldte endel av folkene seg til Legionen, mens de øvrige ble beordret til vakttjeneste ved tyske anlegg og fangeleire. Vi kjenner til et tilfelle hvor hirdfolk som hadde meldt seg til vaktbataljonen på de opprinnelige betingelser ble beordret som vakt ved fangeleiren for serbere i Nord-Norge. Herfra sendte de et skriv til Oliver Møystad hvori de sterkt beklaget seg over og protesterte mot denne tvungne tjeneste.

Når mange N.S.-folk som har tjenestegjort i tyske enheter hevder at dette er skjedd mot deres vilje, så har det for manges vedkommende sin riktighet. Germanische Leitstelle som har ansvaret for vervingen brukte alle midler for å skaffe folk til SS. Midlene var forskjellige. Folk ble f.eks. innbudt til å delta i et sivilt kursus eller til et idrettsstevne, men hadde en mann først kommet i forbindelse med Germanische Leitstelle havnet han som regel i en eller annen SS-enhet. Vi kan nevne et eksempel blant mange, hvor 6 hirdfolk fra Nord-Trøndelag ble beordret til Oslo til et idrettsstevne. De ble alle sendt til Tyskland mot sin vilje og ikledd SS-uniformer. Det tok 6 måneder før man fikk disse fri igjen, men i de fleste tilfelle fikk man ikke rede på hvor det ble av folkene." *Da disse misforstodte hirdfolk sendte sine kuller og kunne ikke bytte i Norge.*
La oss også se på et utkast til brev fra hirdsjef Møystad til Quisling:

"Angående vaktbataljonen, så vil jeg be Dem så snart som det er mulig å inndra denne, og sende dem til Legionen. For det første av den grunn som ovenfor er nevnt og for det annet fordi den tjenesten disse gutter utfører er det redselsfulleste jeg noen gang har hørt om, idet de ganske enkelt gjør det man i 30-årskrigen kalte "Fakkertjeneste" for tyskerne.

Jeg har hørt stadige rykter om hva de gjør der oppe og forleden dag fikk jeg bekreftelse fra en mann som kom derfra på permisjon,

idet han kom opp på mitt kontor og sa: "Heil og Sæl. Jeg er utdannet morder". Han fortalte meg at de serbere som de bevokter der oppe er dødsdømte i Serbien, men at de av en eller annen grunn er ført til Finnmarken, og derfra får de ikke slippe levende, og det er disse hirdgutteres forvilede plikt å ombringe disse fanger etter hvert. Behandlingen av disse er etter hva min hjemmelsmann sa, og etter hva jeg også har hørt av andre, umenneskelig. Han påsto at i den tid han har vært der har de måttet drepe ved skyting eller henging omkring 700. At Førerens unge idealistiske, politiske soldater skal ha denslags tjeneste er umulig og må blankt avvises."

Møystad bruker betegnelsen Vaktbataljonen. Vedkommende som kom opp til ham med den dramatiske hilsen tilhørte imidlertid Hirdvaktbataljonen.

Av ovenforstående sitater går det fram: Hirdvaktbataljonen ble opprettet av norske N.S. Den skulle vokte norske bedrifter. De som meldte seg til den visste ikke at tyskerne skulle få alt å si over den. De meldte seg for en kortere tid. Og framfor alt: Det later ikke til at flertallet da de meldte seg visste at de skulle bevokte fanger. I tillegg kan opplyses at vervingen hovedsakelig skjedde på N.S.-møter og på tyske arbeidsplasser og at de ideologiske motiver her ble framhevet. Stort sett later det til å ha vært yngre folk som meldte seg, noe som bl.a. har hatt sammenheng med at det var en hirdavdeling.

Når det gjelder den siste puljen — fra desember 42 til april 43 — er forholdet et annet. Her skjedde vervingen hovedsakelig ved vanlig annonsering. I pressen og ved oppslag og opprop ble det annonsert for deltakelse i SS-Vaktbataljonen — som det da het. De som meldte seg skulle få god lønn og god forpleining, og i annonser ble det ikke lagt skjul på at det skulle bevoktes fanger. I en annonse i Aftenposten 12 august 1942 heter det bl.a.:

"Vaktmannskaper søkes for en norsk vaktbataljon som blir innsatt til bevoktning av fanger innen Norge. De som forplikter seg, blir ikke innsatt i hærtjeneste, men er utelukkende forpliktet til sivil tjeneste."

Liknende annonser sto også i andre aviser på samme tidspunkt og senere. Tidspunktet de sto på gjør at det bare er siste pulje av de norske vaktene som eventuelt kan være influert av dem. I en annonse i Fritt Folk 16.3-42 for Hirdvaktbataljonen nevnes ikke fangevoktertjeneste med et ord.

Av ovenforstående går det fram: Det framgikk heller ikke for siste pulje at tyskerne dominerte hele foretagendet. Det framgikk tydelig at tjenesten besto i å bevokte fanger. Både ved SS-Vaktbataljonen og Hirdvaktbataljonen ble man narret inn i tjenesten — ved at f.eks. en forespørsel ble tatt som bindende tilsagn.

INDIVIDUELL MOTIVASJON:

Den individuelle motivasjonen hos fangevokterne avspeiler delvis

denne forskjellen mellom medlemmene av Hirdvaktbataljonen og SS-Vaktbataljonen. Hos medlemmer av Hirdvaktbataljonen later ideologiske momenter til å ha vært tungtveiende når de meldte seg. Så å si alle var medlem av N.S. i første kull. Spesielt virker det viktig at tjenesten har vært sett på som et alternativ til fronttjeneste. Noen har ikke ønsket å dra til fronten, og for å slippe fra presset har de meldt seg til Hirdvaktbataljonen, for i hvert fall å ha gjort noe, andre igjen har meldt seg til fronttjeneste, men blitt forkastet og deretter overført til vakttjenesten. Helsen later i noen tilfelle til å ha vært årsaken til avvisning fra fronttjenesten, men vi har også en mistanke om at tidligere vandel har spilt en viss rolle. Alderen har også spilt inn, slik at de helt unge og helt gamle er overført til vakttjenesten. I tillegg til alt

	Ekstrem-gruppen		Kontrast-gruppen*	
	I	II	I	II
Forkastet som frontkjempere eller medlemmer av statspolitiet	10	1	2	1
Ville gjøre innsats for N.S. Militært interessert. Men ville ikke til fronten, og søkte derfor til vakttjeneste	4		1	1
Bedre arbeidsbetingelser. (Bedre betalt, bedre klær, lettere arbeid, var arbeidsløs, tok vakttjenesten for å få andre — forespeilte — stillinger senere	3		4	11
Tilhørte N.S. formasjoner som ble overført til vakttjenesten uten at det var adgang til å gå ut. Lurt inn i vakttjenesten på falske premisser	2		1	1
Ville bort fra vansker på hjemstedet	5		2	5
Eventyrlyst	2		1	1
Ubesvart, el. uklassifisert	4	1	2	2
SUM	30	2	13	22

*) Noen er plassert i flere kategorier.

dette, kommer hele det vanlige batteriet av årsaker for å søke over til nye aktiviteter: flukt fra vansker på hjemstedet, ønsket om å se nye forhold, ønsket om bedre økonomi, osv. Som vi skal se i del VI om personlige data, spiller arbeidsløsheten en viss rolle for disse. Når det gjelder medlemmene av SS-Vaktbataljon — de av dem som meldte seg direkte til denne og ikke først tok veien om Hirdvaktbataljonen — så er det vårt inntrykk at de økonomiske betraktningene har dominert i større grad — selv om den direkte arbeidsløsheten her er mindre. Ideologien har ikke vært den utløsende årsak, bare halvparten var her medlem av N.S.

Vi har forsøkt å foreta en liten motivanalyse. Dels bygger analysen på direkte spørsmål om hvordan i.o. kom inn i vakttjenesten (BI, 14), dels på vårt inntrykk gjennom hele samtalen, og dels på opplysninger i dokumentene.

Vi ser av tabellen at det på to punkter later til å herske utpreget forskjell mellom de to hovedkategorier. Langt flere i ekstrem-gruppen oppgav at de var havnet i vaktbataljonen fordi de var forkastet som frontkjempere eller medlemmer av statspolitiet, mens derimot langt flere i kontrast-gruppen oppga "bedre arbeidsbetingelser" som motiv. Proporsjonene blir disse:

	Ekstrem-gruppen	Kontrast-gruppen	
		I	II
Forkastet som frontkjemp.	35,7%	18,2%	5,3%
Bedre arbeidsbetingelser	10,7%	36,4%	5,7%
SUM	28	11	19

Det ligger nær å tro at denne forskjellen i motivasjon vil ha nær sammenheng med forskjeller i iver når det gjelder å realisere tyskernes mål — oppfatte deres forventninger og utføre deres oppdrag — i fangeleiren.

Presset og situasjonen

UTDANNELSEN:

Samtlige nordmenn hadde flere måneders utdanning bak seg før de kom over i aktiv tjeneste. Befalet var dels norsk og dels tysk. En del av utdannelsen var av vanlig militær art, en del tok direkte sikte på fangevoktertjenesten. Vi har fotografier som viser nordmenn fra annet kull som får undervisning i fangevokting, og vitneutsagn om at nordmenn fra både første og annet kull fikk slik undervisning. B 8 sier om undervisningen: "Vi hadde gått gjennom SS eksersis, hardeste i verden og vi var harde som ulver".

Om arten av den mere ideologiske betonte utdanning kan det ikke herske stor tvil.

*Forskjellene har også
interesse*